

Τυπολογία και μορφολογία των καθολικών του Αγίου Όρους (Μιλτιάδης Πολυβίου, Αρχιτέκτων)

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Το σημαντικότερο κτίσμα της αγιορείτικης μονής είναι βέβαια ο καθολικός ναός, το λεγόμενο καθολικόν. Το καθολικόν δεσπόζει ελεύθερο στο μέσον της αυλής εκφράζοντας με τον τρόπο αυτό τον κυριαρχικό του ρόλο ως κέντρου της ζωής της μονής. Βεβαίως πολλές φορές η μορφολογία του έδαφους και προσφερόμενη οικοδομήσιμη έκταση επηρεάζουν την διάταξη αυτή, έτσι ώστε σε κάποιες περιπτώσεις, όπως π.χ. στη μονή Σίμωνος Πέτρας, η δυτική πλευρά του καθολικού να εισχωρεί στην απέναντι πλευρά και να ενσωματώνεται στα κτίσματά της.

Όσον αφορά την τυπολογία τους τα αγιορείτικα καθολικά ανήκουν στον λεγόμενο αθωνικό τύπο ναού, που είναι βασικά ο σύνθετος σταυροειδής εγγεγραμμένος τύπος με κάποιες επί πλέον προσθήκες που αποτελούν τα ειδοποιά του γνωρίσματα. Τα στοιχεία αυτά είναι κατά πρώτο λόγο οι δύο πλευρικές κόγχες των χορών, καθώς και ο ευρύχωρος, κιονοστήρικτος συνήθως, νάρθηκας, η λεγόμενη λιτή, και κατά δεύτερο λόγο τα παρεκκλήσια που ενίοτε υπάρχουν στα άκρα της λιτής και οι δύο μικροί περίκεντροι χώροι, τα λεγόμενα τυπικαριά, που σε κάποιες περιπτώσεις προστίθενται στα άκρα του ανατολικού τοίχου. Ο κυρίως ναός είναι ένας χώρος τετραγωνικής κάτοψης που σχηματίζεται από τις τέσσερις καμάρες του σταυρού και τα ισάριθμα θολοσκεπή γωνιαία διαμερίσματα, στο μέσον του οποίου δεσπόζει ο μεγάλος τρούλλος στηριγμένος σε τέσσερις κίονες μέσω τόξων, ενώ στα πλάγια διανοίγονται οι ημικυκλικές κόγχες των χορών.

Το ιερό οριοθετείται από το τέμπλο και διαθέτει, κατά τα γνωστά, τις τρεις κόγχες (την κεντρική και των εκατέρωθεν παραβημάτων) και, ενίοτε, τους τρουλλοσκεπείς χώρους των τυπικαριών στις δύο γωνίες. Δυτικώς του κυρίως ναού βρίσκεται ο χώρος της λιτής, συχνά το ίδιο μεγάλος όσο και εκείνος ή ακόμα μεγαλύτερος, με δύο – συνήθως – ή τέσσερις κίονες και πολυμερή κάλυψη από τρούλλους και θόλους, ενώ σε μερικά καθολικά η ευρύχωρη λιτή υποκαθίσταται από έναν στενό εσωνάρθηκα. Εκατέρωθεν της λιτής, ή μόνο από τη μια πλευρά της, προστίθενται ένα ή δυο παρεκκλήσια, συνήθως του τύπου του σταυροειδούς εγγεγραμμένου, συνεπτυγμένου ή όχι. Δυτικώτερα της λιτής υπάρχει ο

εξωνάρθηκας, με ανοιχτή ή κλειστή τοξοστοιχία στην πρόσοψή του, ενώ ενίοτε μεταξύ αυτού και της λιτής μεσολαβεί και ένας ακόμη νάρθηκας, στενότερος από την λιτή και με απλούστερη στέγαση.

Η εφαρμογή του αθωνικού τύπου στα αγιορείτικα καθολικά έχει και αυτή τις εξαιρέσεις της. Καταρχήν είναι βέβαιο πως δεν ανήκαν πάντοτε όλα τους στον εν λόγω τύπο (αυτό συνέβαινε στο καθολικό που προϋπήρχε του σημερινού στη Μ. Φιλοθέου) άλλωστε το βασικό ειδοποιό γνώρισμα του τύπου, δηλαδή η ύπαρξη πλευρικών κογχών, λείπει από το καθολικό της Μ. Σταυρονικήτα.

Ως επί μέρους διαφοροποιήσεις από τον γενικό τύπο θα μπορούσαν να αναφερθούν ενδεικτικά η απουσία διαχωριστικών τοίχων μεταξύ κυρίως ναού και λιτής στα καθολικά των μονών Εσφιγμένου και Αγίου Παύλου και μεταξύ λιτής και παρεκκλησίων στο καθολικό της μονής Ξηροποτάμου, η ύπαρξη εισόδων στους χορούς του καθολικού της Μ. Χελανδαρίου, η ύπαρξη ενός δευτέρου ζεύγους πλευρικών κογχών στο νέο καθολικό της Μ. Ξενοφώντος. Όμως, παρά την μακράιωνα εφαρμογή του τύπου, τα καθολικά του 19ου αιώνα δεν παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές από εκείνα των βυζαντινών χρόνων, έτσι ώστε μπορεί να λεχθεί πως ο αθωνικός τύπος παρέμεινε ουσιαστικά ανεξέλικτος.

Εξωτερικά τα αγιορείτικα καθολικά χαρακτηρίζονται από την ομαλή κλιμάκωση των όγκων τους, με τις κόγχες χαμηλά, τις καμάρες και τις στέγες πιο πάνω και τον μεγάλο τρούλλο να δεσπόζει ψηλά στο κέντρο, περιβεβλημένος από τους

χαμηλότερους δευτερεύοντες τρούλλους. (Από αυτήν την λογική φαίνεται να ξεφεύγει κάπως το καθολικό της Μ. Δοχειαρίου με τις κατακόρυφες αντιρρίδες του και την κυριαρχία της καθ' ύψος διάστασης, που του προσδίδουν ένα ύψος δυτικίζον).

Όσον αφορά τη μορφολογία οι όψεις των αγιορείτικων καθολικών παρουσιάζουν τα γνωστά χαρακτηριστικά της βυζαντινής ναοδομίας, οργανωμένες συνήθως με ημικυκλικά τυφλά αψιδώματα, επιχρισμένες ή με εμφανή τοιχοποιία. Το παραδοσιακό μορφολογικό πλαίσιο εξακολουθεί να κυριαρχεί και στα μεταβυζαντινά καθολικά, με κάποιες νεωτερικές επιδράσεις διακριτικά παρούσες μόνον σε επί μέρους μέλη (τουρκομπαρόκ υπέρθυρα κ.λ.π.) των καθολικών της προεπαναστατικής ογδονταετίας και εντονότερες (νεοκλασικίζουσες επιστέψεις ανοιγμάτων κ.λ.π.), στα καθολικά του προχωρημένου 19ου αιώνα (Αγ. Παύλου, Κασταμονίτου).

Τα πιο πολλά αγιορείτικα καθολικά είναι αποτέλεσμα περισσοτέρων της μίας οικοδομικών φάσεων, αν και θα πρέπει να διευκρινιστεί πως δεν έχουν γίνει ακόμα οι αναγκαίες έρευνες που θα ξεκαθάριζαν οριστικά το οικοδομικό χρονικό του καθενός τους. Γενικά πάντως θα μπορούσαμε να πούμε πως από πλευράς χρονολογικής χωρίζονται σε πέντε ομάδες (τουλάχιστον όσον αφορά την κύρια οικοδομική φάση του καθενός τους): Στην πρώτη ομάδα ανήκουν τα καθολικά των μονών Μεγίστης Λαύρας, Βατοπαιδίου, Ιβήρων και το παλαιό καθολικό της Μ.Ξενοφώντος, που είναι κτίσματα της μεσοβυζαντινής εποχής.

Κτίσματα των Παλαιολόγιων χρόνων αποτελούν τα καθολικά των μονών Χελανδαρίου και Παντοκράτορος, που συνιστούν τη δεύτερη ομάδα. Την τρίτη ομάδα αποτελούν τα καθολικά των πρώτων αιώνων της τουρκοκρατίας, δηλαδή τα καθολικά των μονών Διονυσίου, Σταυρονικήτα, Καρακάλλου, Δοχειαρίου και Σίμωνος Πέτρας. Τα καθολικά των μονών Φιλοθέου, Ξηροποτάμου, Γρηγορίου, Αγίου Παντελεήμονος, Ζωγράφου, Εσφιγμένου, καθώς και το νέο καθολικό της Μ. Ξενοφώντος, αποτελούν την ομάδα των καθολικών που κτίσθηκαν κατά την ογδονταετία πριν την επανάσταση του '21. Την πέμπτη τέλος ομάδα αποτελούν τα καθολικά των μέσων του 19ου αιώνα, δηλαδή τα καθολικά των μονών Αγ. Παύλου και Κασταμονίτου.